

Aleksandar V. Majorov, *Velika Hrvatska, Etnogeneza i rana povijest Slavena prikarpatiskog područja*, Zagreb: Družba Braće Hrvatskoga zmaja 2012., 203 stranice

Pitanje podrijetla i etnogeneze nekoga naroda, odnosno pitanje kada je jedna skupina ljudi oblikovana na kulturnoj, jezičnoj i prostornoj razini, zbog poslovičnoga je manjka izvora i legendi prožetih mitološkim elementima oduvijek bilo vrlo složeno istraživačko pitanje. Iznimka u tome, naravno, nije niti pitanje hrvatske etnogeneze kojoj je posvećena knjiga *Velika Hrvatska, Etnogeneza i rana povijest Slavena prikarpatiskog područja* autora A. V. Majorova, profesora na Fakultetu za povijest Državnoga sveučilišta u Sankt Peterburgu.

Sama knjiga sastoji se od *Uvoda* i dva osnovna dijela naslovljena "*Velika Hrvatska, zvana Bijela...*" - *proučavanje najstarijih zapisa o Hrvatima* (17-80) i *Geneza Hrvata u doba kasne antike i velike seobe naroda* (81-165) Prvi dio ima četiri poglavlja, dok drugi ima pet.

U *Uvodu* (13-16) autor nas upoznaje s prostorom na kojemu se odvijala etnogeneza Slavena, to jest s prostorom karpatske regije i susjednoga područja Podunavlja kao i s osnovnim pisanim izvorima za ovu temu: *Povesti vremennih let* (10. stoljeće), *Orozi-jem anglosaksonskog kralja Alfreda Velikog, Privilegijama Kuzme Praškog* (1086. godina) i, naravno, onim najvažnijim izvorom *De administrando imperio* (10. stoljeće). U tim se izvorima javlja izraz *Velika/Bijela Hrvatska* o kojemu se u historiografiji opsežno raspravljalo kao i o problemu etnonimije naziva Hrvat.

Prvi dio knjige koji, kao što je spomenu-to, nosi naslov "*Velika Hrvatska, zvana Bijela...*" - *proučavanje najstarijih zapisa o Hrva-*

tima započinje poglavljem *Konstantin Porfirogenet o Velikoj Hrvatskoj i Bijelim Hrvatima* (19-30) u kojemu je autor analizirao nazive odnosno attribute "bijela" i "velika" (Hrvatska). Nastojeći dokazati kako ti pojmovi nisu istoznačni ni izmišljeni - kako su neki znanstvenici tvrdili (F. Rački, V. V. Sedov) - A. V. Majorov u prilog svojoj tezi pokušava iskoristiti etničke i geografske nazive. U tome kontekstu pojam "bijel" on veže uz drevni sustav povezan s označavanjem strana svijeta prema kojemu je bijela boja označavala zapad dok, s druge strane, atribut "velik" smatra sinonimom za riječ "star" smatrajući kako kombinacija ta dva pojma označava prijašnje boravište plemena odnosno pradomovinu Hrvata.

U drugome poglavlju naslovljenome *Povijesno značenje hrvatskih etnopolitičkih naziva* (31-47) autor je analizirao djela *Povest vremennih let i Ljetopis popa Dukljanina* u kojima se spominju ova dva hrvatska etnopolitička naziva zaključivši kako oni nemaju izravnu vezu s istim tim izrazima u djelu *De administrando imperio* te je napravio raščlambu s ostalim koloritnim epitetima i honorimom "velik", koji se javljaju u slaven-skome etničkom nazivlju (na primjer Bijela i Crna Mađarska; Bijela, Crvena i Crna Rusija; Bijela i Plava Horda; Velika Moravska; Velika Frangija).

Kao što mu samo ime i govori, treće poglavlje (48-64) *Pradomovina i naseljavanje Hrvata na prostor srednje Europe i Balkana* raspravlja o svim mogućim razmatranim lokacijama pradomovine Hrvata u povijesnim izvorima te njihovim nepodudarnostima. Glavnu poteškoću pritom predstavlja kontradikcija 30. i 31. poglavlja *DAI*. Naime dok se u 30. poglavlju spominje naziv "Bijela Hrvatska", koju car-pisac smješta kod Bagibareje i koju većina povjesničara locira na područje današnje Češke, u 31. poglavlju spominje se naziv "Velika Hrvatska", koju

suvremeni povjesničari smještaju na područje kasnije Galicije. Uz pisanu tradiciju o seobi Hrvata govori se i kroz prizmu arheoloških i lingvističkih podataka koji, prema autoru, isključuju mogućnost da je glavni dio dalmatinskih Hrvata stigao sa sjevera kako se to navodi u *Kronici Tome Arhidakona i Ljetopisu popa Dukljanina*.

U poglavlju *Zemljopisni položaj Velike Hrvatske* (65-80) - preko plemena-susjeda Mađara, Poljaka i Pečenega, a koje spominju *DAI* i *Povesti vremennyh let* - autor dokazuje da se pradomovina Hrvata može smjestiti na područje ukrajinskoga Prikarpatja. Osim toga, analizira Porfirogenetovu tvrdnju o tridesetodnevnome putovanju iz Velike Hrvatske prema "Crnome" moru i na temelju lingvističke osnove (grčke i iranske) zaključuje kako to doista vjerojatno i jest Crno more.

Druga tematska cjelina knjige *Geneza Hrvata u doba kasne antike i velike seobe naroda* (81-165) započinje poglavljem *Arheološko i etno-lingvističko gledište* (82-100), koje opisuje sve iranske tragove koji se mogu pronaći u hrvatskoj kulturi i prošlosti. Autor se dotiče *Tanajskih natpisa*, etimologije etnonima Hrvat i analize imena sedmero osoba koji su predvodile seobu Hrvata. Iako tvrdi kako nema čvrstih dokaza da povijest Hrvata počinje u Iranu u doba Ahemenida, A. V. Majorov ukazuje kako je, osim lingvističkoga aspekta, iranski utjecaj vidljiv i u materijalnoj i u duhovnoj kulturi Hrvata pozivajući se na proučavanje hrvatske etnografije, nazive institucija političke vlasti (ban – župan), heraldiku, zemljopisne nazive pa čak i na religije smatrajući kako se zoroastrizam može povezati s bogumilstvom.

U sljedeća dva poglavlja - *Slaveni i Sarmati u prvim stoljećima naše ere* (101-115) i "Veneti-Sarmati": *antička tradicija u svjetlu podataka suvremene arheologije* (116-129) - prati se prožimanje naroda Veneda i Sarmata odnosno slavenskoga i iranskoga utjecaja te

analiza njihovih izvora. Početak kontakata Veneda, koji se smatraju nositeljima slavenske zarubinečke kulture, sa Sarmatima, nositeljima kulture s iranskim komponentama, smješta se između II. stoljeća prije Krista i II. stoljeća poslije Krista. Kao jedan od zanimljivijih antičkih izvora koji govori o njihovim kontaktima svakako je *Tabula Peutingeriana*, kasnoantički pisani spomenik okarakteriziran kao rimska putna karta, na kojoj se javlja naziv Venedi i Venadisarnatae.

U zadnja dva poglavlja knjige (130-165) autor iz "grotla naroda" koji sudjeluju u Velikoj seobi naroda uspijeva rastaviti na segmente tijekom seobe, narode koji su sudjelovali u njoj i opisati njihove međusobne odnose te uz pomoć izvora rekonstruirati kako je među Gotima, Hunima i Avarima protekla slavenizacija i potom etnogeneza Hrvata, odnosno kako su se oni probili do područja koje i danas nastavaju. Autor iznosi pretpostavku da su Slaveni usvojili etnonim Hrvati usred snažnoga međusobnog političkog utjecaja u vrijeme Velike seobe kada su se Anti-Slaveni u savezništvu s Hunima pobunili protiv Gota u IV. stoljeću, pri čemu ključni događaj vidi u Bitki na rijeci Erak gdje su Huni zajedno s Antima pobijedili Gote, nakon čega se isticanjem ratnih predvodnika formirala nova vojno-politička elita i vjerojatno proširilo ime Hrvata.

U zaključku (166-171) A. V. Majorov ukratko sažima teze iznesene u knjizi počevši od toga kako nije ispravno poistovjećivanje Bijele i Velike Hrvatske, preko utjecaja Anta-Sarmata na etnogenezu slavenskih naroda, do širenja hrvatskoga imena te odlaska Slavena i Hrvata s područja Prikarpaća.

Knjiga A. V. Majorova, kojoj se kao jedini nedostatak može zamjeriti to što nije popraćena kartama koje bi olakšale praćenje teksta, zbog svoje interdisciplinarnosti, u svakome slučaju, predstavlja koristan doprinos istraživanju etnogeneze Hrvata te "unos u hrvat-

sko viđenje ove teme više realnosti” – kako je to istaknuo dr. Dragutin Feletar, član suradnik HAZU-a i član Družbe Braće hrvatskog zmaja, izdavača ove knjige.

Petra Vručina

Monique O’Connell, *Men of Empire: power and negotiation in Venice’s maritime state*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2009., 253 stranice

U izdanju The Johns Hopkins University Press objavljena je prva knjiga autorice Monique O’Connell *Men of Empire: power and negotiation in Venice’s maritime state* 2009. godine. Knjiga je nastala kao rezultat višegodišnjih istraživanja u arhivima Velike Britanije, Italije, Hrvatske i Grčke, financiranih stipendijama različitih znanstvenih zaklada i američkih sveučilišta (*The Jacob K. Javits Foundation, Gladys Krieble Delmas Foundation, Stanford University Introduction to the Humanities research leave program, Wake Forest University’s William C. Archie Fund for Faculty Excellence, The National Endowment for the Humanities, i The Renaissance Society of America*). Prilikom sastavljanja knjige autorica se koristila beta verzijom baze podataka *Rulers of Venice* (urednici Andrea Mozzato, Benjamin G. Kohl, Monique O’Connell) kao izvorom za podatke o mletačkim službenicima. Autorica je koristila talijanske nazive za gradove i imena pripadnika mletačkoga plemstva te je – s obzirom na početak mletačke Nove godine (u ožujku) – modernizirala i sve datume koje navodi u knjizi.

Knjiga predstavlja cjelovit pregled djelovanja državnih službenika (administratora) u procesu stvaranja i održavanja pravnoga sustava Mletačke Republike. Autorica prou-

čava njihovu službu na područjima na kojima vlada Venecija – u gradovima na istočnoj obali Jadrana (područje današnje Hrvatske, Crne Gore i Albanije), grčkim otocima (Krf, Kreta), Negropontu, Cipru te gradovima Coronu i Modonu. Istraživanje se temelji isključivo na proučavanju tih gradova kao središta mletačke političke moći i ulozi njihovih rektora u administrativnim procesima Mletačke Republike. Autorica knjige želi ukazati na razumijevanje komunikacije između Venecije i Sredozemlja, koja se temelji na međusobnim pregovorima i sukobima, pri čemu uočava veliku napetost u njihovim odnosima. Predmet rasprave u knjizi, a s time i sam cilj istraživanja, bio je pokazati nekoliko ključnih pojava. Mletačka Republika oslanjala se na politička pokroviteljstva, obiteljske veze i pravni sustav da bi sebi približila geografski udaljena područja kojima vlada kao i različitosti u lokalnim običajima, višejezičnost i zakonsku tradiciju svojih podanika. Državni službenici odigrali su ključnu ulogu u predstavljanju Venecije kao dominantne sile i njezinome povezivanju s osvojenim pomorskim dominijima stvarajući pritom vlastite veze i odnose unutar lokalnih zajednica. Druga pojava u knjizi jest isticanje posebnoga položaja Krete unutar mletačke države u odnosu na ostale gradove (stvaranje kolonijalnoga društva i zasebnoga mletačko-kreškoga patricijata). Navedene teme istraživanja autorica promatra u razdoblju od 1380. do 1540. godine, u kojemu dolazi do nagloga proširenja mletačkoga teritorija na kopnu i na moru te uspostave administrativnih i pravnih struktura nužnih za upravljanje nad novostečenim područjima.

Knjiga je podijeljena na sedam poglavlja, koja se sastoje od različitoga broja potpoglavlja. Prije uvodnoga poglavlja dolaze poglavlja *Acknowledgments* i *Note on Proper Names and Dates*. Uvodno poglavlje *Introduction* (1-15) autorica započinje prikazom

odnosa između središnje i lokalne vlasti objašnjavajući ulogu rektora u provođenju mletačke vlasti na osvojenim područjima. Pri tome ističe važnost odnosa između Venecije i plemićkih obitelji te uspostavljanja trgovačke mreže ovisne o vladinim institucijama. U obrazlaganju predmeta i cilja istraživanja autorica navodi geografske odrednice (gradove koje istražuje) te ulogu vojske i službenika u provođenju mletačke vlasti. Istraživanje postavlja u određeno vremensko razdoblje ukratko objašnjavajući ondašnje društveno-političke okolnosti. U daljnjemu izlaganju kratko donosi pregled postojećih istraživanja o mletačkoj vladavini na osvojenim područjima (Chittolini, Ventura, Cozzi, Viggiano), o suradnji između Venecije i osvojenih gradova te o mletačkim pravno-institucionalnim oblicima vladavine (Grubb, Law, Knapton, Muir). Autorica donosi pregled najnovijih istraživanja o Veneciji kao pomorskoj državi, pri čemu naglašava daljnje mogućnosti u istraživanju komunikacije između različitih političkih autoriteta. Autorica ukratko donosi pregled tematskih cjelina obrađenih u idućim poglavljima.

Prvo poglavlje *The Shape of Empire* (17-38) objašnjava širenje mletačkoga teritorija u 15. stoljeću kao rezultat diplomacije, nasljeđivanja teritorija, vojnih djelovanja, kupovine i dobrovoljnoga pristupanja gradova Mletačkoj Republici, pri čemu se Venecija pokazuje kao zaštitnička i pravedna država u obrani svojih podanika. U potpoglavlju *Roots of Dominion: The Thirteenth and Fourteenth Centuries* (18-21) opisuju se osvajanja istočnoga Jadrana i egejskoga područja u 13. i 14. stoljeću. U potpoglavljima *Age of Expansion: The Fifteenth Century* (21-23), *Greek Gateways: Corfu, Argos, and Nauplion* (24-25), *An Albanian Foothold: Durazzo* (25-27) i *Dalmatian Doorways: Zara and Beyond* (27-31) opisuje se mletačko proširenje teritorija od središnje Italije do Peloponeza, Krete i Ci-

pra. U potpoglavlju *Negotiating Submission: Communities and Their Capitoli* (31-33) opisuju se razlozi prihvatanja mletačke vlasti, a pod naslovom *Expansion's Intermission: Thessalonica and War in the Balkans* (33-35) prikazano je zaustavljanje širenja pomorskih granica na Tesalonici. Drugi val mletačkih osvajanja opisan je u potpoglavlju *Venice's Second Wave of Expansion: Cyprus and the Terraferma* (36-37) u kojemu pod mletačku vlast dolaze Cipar, neki jadranski gradovi kao i područja u Italiji. U potpoglavlju *From Expansion to Defense: The Sixteenth Century* (37-38) opisuje se gubitak mletačkih teritorija uslijed osmanskih osvajanja u 16. stoljeću.

Drugo poglavlje *Administrators of Empire* (39-56) opisuje strukturu mletačke pomorske administracije u 15. stoljeću, pri čemu se ističe uloga pojedinaca i njihovih obitelji u obnašanju i nasljeđivanju određenih funkcija. To je dovelo do sukoba unutar patricijata zbog monopolizacije određenih položaja i imenovanja određenih plemića na najvažnije položaje. Potpoglavlje *Maritime Offices: Number and Organization* (40-42) opisuje nazive (guverner, kapetan, kaštelan) i preraspodjelu službenih funkcija unutar Republike na osnovi podataka iz baze *Rulers of Venice*, koja sadrži prvih devet izbornih registara iz dijela *Segretario alle Voci*. O načinu dodjele najunosnijih i najprestižnijih pozicija (na primjer guvernera/rektora) najistaknutijim plemićima kao i o opasnosti od monopolizacije određenih dužnosti govori potpoglavlje *Patricians and Politics: Contests over the Distribution of Offices* (43-45). U potpoglavlju *The Midcentury Militarization of Maritime Administration* (45-48) ukratko se iznose nazivi i način obnašanja službenih funkcija u različitim gradovima koje su se dodjeljivale ovisno o ugledu plemića iz određene obitelji. Učestalost imenovanja istih osoba na određene funkcije iznosi se u obliku statističkih poda-

taka na osnovi registara 4 i 6 iz *Segretario alle Voci* u potpoglavlju *Career Patterns in Maritime Offices* (48-50). Utvrđeno je da isti ljudi obnašaju nekoliko različitih funkcija u određenome vremenskom razdoblju. U potpoglavlju *Maritime Offices and Family Ties* (50-56) opisuje se povezanost patricijskih obitelji s određenim službenim funkcijama, pri čemu se položaj često iskorištavao u svrhu političkoga i društvenoga probitka. Autorica opisuje kako se preko službenih položaja određena obitelj povezivala trgovačkim i bračnim vezama s lokalnim plemstvom te kako se nerijetko nasljeđivala i sama politička funkcija unutar određene plemićke obitelji.

Treće poglavlje *Public Office and Patrician Family Strategies* (57-74) istražuje vezu između javne dužnosti i privatnoga interesa prilikom obnašanja određene funkcije. Opisuje se način na koji vlast želi onemogućiti svojim službenicima stvaranje vlastitih *privatnih mreža* interesa (koje su ostvarivali na određenome području putem bračnih, trgovačkih i posjedovnih veza). Upravitelji su predstavnici Venecije i u toj ulozi moraju djelovati na području kojime upravljaju. U potpoglavlju *Ritual and Public Space* (59-61) opisuju se rituali koji se tiču javnoga djelovanja rektora kao predstavnika vlasti. U potpoglavlju *Marriage, Kinship, and Property* (62-69) opisuju se načini povezivanja službenika s lokalnim elitama putem sklapanja bračnih veza (osiguranje posjeda i društvenoga utjecaja). Povezivanje mletačkoga i kretskoga plemstva posebno je naglašeno u potpoglavlju *Marriage, Property, and Patrician Legitimacy on Crete* (69-74).

Četvrto poglavlje *Imperial Justice* (75-96) opisuju povezivanje središta i perifernih područja preko mletačkoga sudskog sustava. Proučavajući različite sudske žalbe autorica objašnjava ulogu mletačke vlasti kao glavnoga posrednika u sukobima između

službenika i lokalnoga stanovništva, pri čemu detaljno opisuje način funkcioniranja mletačkoga sudstva. Opisuje naslijeđene pravne stečevine (statuti, broj sudaca u komunalnim vijećima i slično) te običaje podanika u potpoglavlju *Local Judicial Customs and Practices* (77-81). Način funkcioniranja mletačkoga sudstva u ruralnim područjima opisuje se u potpoglavlju *Rural Justice* (81-84). Podnošenje sudskih molbi mletačkih podanika vlastima u Veneciji, najčešće protiv njihovih službenika u gradovima, autorica opisuje u potpoglavlju *Justice on Appeal* (84-87), pri čemu donosi detaljne opise pravnih procedura u tome procesu. U potpoglavlju *Opportunities and Obstacles to Appeals* (87-90) opisuje "grazie" kao način službenoga obraćanja podanika mletačkim sudovima (kao, na primjer, u slučajevima podnošenja žalbi ili traženja dozvola). Pravne ovlasti rektora u osvojenim područjima autorica problematizira u potpoglavlju *Overruling the Rectors* (90-93). U potpoglavlju *Patrician Officeholding and Maritime Justice* (93-96) raspravlja o ovlastima nižih i više rangiranih službenika u sudskim procesima (uporaba i funkcija "grazie") i njihovome odnosu sa sudskim tijelima u Veneciji, pri čemu autorica zaključuje: "(...) both the judicial system and the grazia system were characterized by a combination of individual influence exercised within institutional parameters".

Peto poglavlje *Negotiating Empire* (97-118) istražuje na koji su se način upotrebljavale "grazie" (pravne usluge, oprosti i dodjeljivanje privilegija) za promoviranje državnih interesa među podanicima, pri čemu su kao jednu od glavnih uloga u njihovome potvrđivanju, ali i zlorabi, imali upravitelji (*governeri*) kao glavni posrednici između središnje vlasti i perifernih područja. U potpoglavlju *Rewarding Residents* (99-102) opisuje se način nagrađivanja podanika i dr-

žavnih službenika (za vjernost Veneciji) dodjeljivanjem privilegija i povlastica preko sistema "grazie" koji se, kako se opisuje u sljedećemu potpoglavlju *Responding to Rebellion* (102-107), koristio i kao sredstvo osiguranja vjernosti prilikom izbijanja pobuna protiv vlasti u osvojenim područjima. Taj se sustav koristio i u slučajevima oprosta i smanjivanja financijskih dugova i poreznih davanja podanicima - kako je opisano u potpoglavlju *Debt Relief* (107-110). U potpoglavlju *Local Offices: Privileges and Protest* (110-116) opisuje se uporaba "grazie" u svrhu nagrađivanja lokalnih dužnosnika i državnih službenika za iskazanu vjernost, koji su na taj način često izvlačili za sebe financijsku i društvenu dobit. U potpoglavlju *Communal Delegations* (116-118) opisuju se komunalna izaslanstva kao direktan način komunikacije između vlasti u Veneciji i lokalne zajednice, a koja su često isticala molbe i zahtjeve za izvršenje određenih pravnih radnji.

Šesto poglavlje *Syndics, Prosecutions, and Scandal* (119-139) proučava istrage i mjere pravnoga progona rektora koji su se ogriješili o mletački pravni sustav (zloporaba položaja, korupcija i seksualni delikti) te koji su svojim nemoralnim ponašanjem nanijeli štetu izgledu i vjerodostojnosti mletačkoga pravnog sustava. U potpoglavlju *Syndics and Rectors in the Judicial Arena* (121-124) opisuje se pravni proces istrage i suđenja rektorima, koji provode pravni istražitelji *sindici*, pri čemu se optužbe protiv njih iznose u potpoglavlju *Communal Delegations and Complaints against Rectors* (124-128). U potpoglavlju *Maritime Dynasties and State Prosecutions* (128-135) opisuju se prijestupi službenika iz utjecajnih obitelji koji obnašaju te dužnosti, a u potpoglavlju *Judging the Judges* (135-139) navode se i slučajevi korupcije i seksualnih delikata među sucima i istražiteljima.

Sedmo poglavlje *Fault Lines of Empire* (140-160) istražuje način na koji dolazi do propadanja određenih obrazaca ponašanja u političkim pregovorima i pravnim kompromisima uslijed političke krize u 16. stoljeću opisujući pritom i postupke države i njezinih rektora u smirivanju pobuna na Hvaru 1510.-1514. godine i zapadnoj Kreti 1523.-1529. godine. Te dvije pobune opisane su u potpoglavljima *Disturbances in Dalmatia* (142-144), *Urban Uprising: Popular Violence at Lesina* (144-149), *Background to a Crisis in Crete* (149-151) i *Rural Revolt in Western Crete* (151-158), u kojima je Venecija (osim vojne sile) koristila i sve raspoložive pravne mjere sprečavanja i rješavanja sukoba. Poglavlje završava s tekstom *A Hollow Empire? Defending Dominion in the Sixteenth Century* (158-160) u kojemu autorica objašnjava promjenu političkoga položaja Venecije u 16. stoljeću uzrokovanu osmanskim osvajanjima njezinih područja na Balkanu i Grčkoj, ratovima protiv zapadnih sila i čestim pobunama unutar osvojenih provincija.

U svim navedenim poglavljima autorica navodi izvore (registri, *grazie*, službeni mletački dokumenti) i baze kojima se koristila u svojim istraživanjima. Tekst u knjizi obogaćen je statističkim podacima, iznesenima u tabelama unutar određenih poglavlja, kao i zemljovidima određenih područja. Na kraju knjige nalazi se znanstveni aparat: Appendix A - *Offices in the Venetian Maritime State* (161-164); Appendix B - *Genealogical Charts* (165-167); *Notes* (169-215); *Works cited* (217-243) i *Index* (245-253).

Monique O'Connell od 2010. godine zaposlena je kao sveučilišna profesorica na Odsjeku za povijest Sveučilišta Wake Forest u Winston Salemu (SAD). Doktorirala je 2002. godine na Sveučilištu Northwestern. Od 2002. godine korisnik je stipendije *Post-Doctoral Fellow in the Humanities* (Stanford University). Područje njezinoga znanstve-

nog interesa jest povijest renesanse u Italiji s posebnim naglaskom na političku i društvenu povijest Venecije. Autorica trenutno radi na istraživanjima u kojima uspoređuje povijest Venecije u odnosu na ostatak Sredozemlja na temelju njihove međusobne kulturne suradnje i društvenih sukoba. Autorica je mnogih objavljenih članaka i publikacija kao i suradnica na mnogim projektima za on-line baze podataka (*Renaissance Society of America* i *Rulers of Venice, 1332-1524* u suradnji s Benjaminom G. Kohlom i Andreom Mozzatom). Ovo djelo namijenjeno je povjesničarima i znanstvenicima koji proučavaju urbanu, političku i društvenu povijest Venecije u njezinoj aktivnoj interakciji s ostalim narodima na Sredozemlju.

Sandra Begonja

Gábor Kármán, Lovro Kunčević, urednici.
The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Leiden - Boston: Brill, 2013., 448 stranica

Od 21. do 23. svibnja 2009. godine u Dubrovniku je održan međunarodni znanstveni skup "Europske tributarne države Osmanskoga Carstva u 16. i 17. stoljeću u komparativnoj perspektivi" koji su u sklopu projekta *Ottoman Orient and East Central Europe: Comparative Studies in the Perceptions and Interactions in the Border Zones* organizirali Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku i Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropa (GWZO) iz Leipziga. Predstavnici spomenutih institucija - Lovro Kunčević i Gábor Kármán - prezentirali su radove s konferencije u istoimenome zborniku dopu-

nivši ih novim priložima poznatih istraživača iz Bukurešta i Budimpešte.

U ostvarenju zbornika sudjelovali su stručnjaci za povijest Krimskoga Kanata, Dubrovačke Republike, Transilvanije, Moldavije, Vlaške i Kozačke Republike. Okupljanjem povjesničara s rubnih dijelova Osmanskoga Carstva pružena je višestruka interpretacija i komparativni pregled odnosa Carstva i tributarnih država. Dosadašnje vrednovanje tributarnih država bilo je potisnuto u granice regionalne i nacionalne historiografije, što je zbog jezične barijere bilo nepristupačno široj čitateljskoj publici. U europskim sintezama o upravnoj podijeli Osmanskoga Carstva može se pronaći tek nasumičan spomen tributarnih država i njihova pravnog položaja. Ovo je, stoga, prva slojevita valorizacija kompleksnoga odnosa Carstva i tributarnih država, važnost koje je prepoznala prestižna izdavačka kuća "Brill Publishing House".

Objavljena publikacija sadrži dvanaest članaka na engleskome jeziku grupiranih u tri tematska odjeljka koji predstavljaju okosnice u odnosu tributarnih država prema Osmanskome Carstvu - pravni položaj tributarnih država u sklopu Carstva (*The Legal Status of Ottoman Tributaries*), diplomatske ceremonije i aktivnosti tributara (*The Diplomacy of the Tributary States in the Ottoman System*) te vojna pomoć/obveza tributara (*Military Cooperation between the Ottoman Empire and its Tributaries*). Četvrti, ujedno i zaključni, odlomak knjige (*Instead of a Conclusion: on the Compositeness of the Empire*) donosi dva članka koji doprinose boljemu shvaćanju statusa autonomnih enklava Osmanskoga Carstva ukazujući na heterogenost i složenost tributar-noga karaktera. Na kraju knjige, uz kazalo osobnih (439-445) i mjesnih imena (446-449), nalaze se i bilješke o suradnicima (433-438).

Nakon zahvale (*Acknowledgments*, ix) i uvoda urednika (*Introduction*, 1-9), slijedi prva tematska jedinica *The Legal Status of Ottoman Tributaries* (9-155), koju otvara prilog Viorela Panaitea, profesora sa Sveučilišta u Bukureštu. U članku *The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia in Relation to the Ottoman Porte* (9-42) autor analizira promjene u položaju Vlaške i Moldavije prema Osmanskome Carstvu od 15. do 18. stoljeća u sklopu pravne terminologije neophodne za shvaćanje osnovnih značajki tributarnoga položaja. Koncipiran u obliku osmanske fetve, članak iznosi kontroverzna pitanjima na početku te kratke i jasne odgovore ('da' ili 'ne') na kraju istraživanja. Odlučni odgovori na pitanja jesu li Osmanlije osvojile Moldaviju i Vlašku, jesu li ih uklopili u granice Carstva i pružili im dugoročne povelje o njihovome statusu, odstupaju od "nacionalističkih mitova" (20, 36) rumunjske historiografije koje Panaite konstruktivno propitkuje. Pozivajući se na osmanske izvore, Panaite tvrdi da su Moldavija i Vlaška od vojnoga pohoda sultana Sulejmana Veličanstvenoga (1538.-1541.) dio Dar-ül İslama te da je njihov pravni i politički položaj određen 'ahdnamama, pravomoćnost kojih je ograničena trajanjem sultanskoga mandata.

Članak *Sovereignty and Subordination in Crimean-Ottoman Relations (Sixteenth-Eighteenth centuries)* (43-66) autorice Natalie Królikowske sa Sveučilišta u Varšavi raspravlja o samostalnosti i podređenosti krimškoga kana osmanskome sultanu u pravnim, diplomatskim, vojnim i financijskim pitanjima. Autorica ističe da je krimski kan zadržao suverenitet u četiri važne političke oblasti: spominjanju u molitvi petkom, prikupljanju tributa i poreza, pravu na udio u ratnome plijenu i izvršavanju penalne politike. Atributi vladarskoga autoriteta krimškoga kana, podloga kojih je srodstvo sa

slavnim Đingis kanom, ograničeni su dosegom sultanove vlasti, pogotovo nakon druge polovice 17. stoljeća.

Oslanjajući se na niz međudržavnih ugovora, Teréz Oborni je u članku *Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania* (67-90) prikazala vješto balansiranje Transilvanije između Ugarske i Osmanskoga Carstva. Izjavama pokornosti Transilvanija je održavala dobre odnose s oba susjedna Carstva, čak i u opasnim prilikama koje su prijetile ukidanju njezine autonomije. Kako bi oslikala delikatni status Transilvanije, autorica je prikazala uspješan pothvat transilvanijskih poslanika, koji su lukavim metodom uvjerali Portu u beznačajnost pregovora s bečkom vladom.

Za razliku od Viorela Panaitea, koji osvojene teritorije Vlaške i Moldavije ubraja u granice Osmanskoga Carstva, Lovro Kunčević, jedan od urednika zbornika, iznosi fleksibilniji stav o položaju Dubrovačke Republike u odnosu na Carstvo. Njegov članak *Janus-faced Sovereignty: The International Status of the Ragusan Republic in the Early Modern Period* (91-122) ukazuje na dvojako shvaćanje dubrovačkoga tributarnog statusa, koji odgovara promjenjivome pravnom i međunarodnom položaju ranomodernih državnih uređenja. Kunčević naglašava da su Osmanlije smatrale Republiku teritorijem pod vlašću sultana, ali su tolerirali dubrovačke proglose o neovisnosti, prijeko potrebne za posredničku ulogu Dubrovnika između Carstva i kršćanskoga Zapada. Tako je ovisnost Carstva o trgovačkim i špijunskim vezama Republike na Zapadu pružila osnovu za široku dubrovačku neovisnost. Za razliku od većine tributara Dubrovnik je uživao poseban položaj, potvrdu kojega Kunčević pronalazi u dubrovačkoj 'ahdnami koja nejasno definira dubrovački politički status i omogućava brojne privilegije Du-

brovčana na području Carstva. Tributarni položaj Dubrovačke Republike izlazio je iz okvira klasičnoga islamskog zakona i ukazivao na često spominjanu pragmatičnost Osmanlija.

Tematsku jedinicu o pravnome položaju tributarnih država zatvara prinos *Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681* (123-154) Victora Ostapchuka sa Sveučilišta u Torontu. Na temelju pravnih dokumenata autor razmatra političko približavanje ukrajinskoga hetamana Bogdana Hmeljinckoga Moskovitskome i Osmanskom Carstvu. Višestruki vazalni položaj Kozacke Ukrajine doprinosi boljemu razumijevanju političke konstelacije snaga u regiji Crnoga mora i ukazuje na sličnost u odnosima Transilvanije s Habsburgovcima i Osmanlijama, koje je obradila Teréz Oborni u prilogu *Between Vienna and Constantinople: Notes on the Legal Status of the Principality of Transylvania*.

Drugu tematsku sekciju *The Diplomacy of the Tributary States in the Ottoman System* (155-252) otvorio je prilog Gábora Kármána, urednika publikacije sa Sveučilišta u Leipzigu. Članak *Sovereignty and Representation: Tributary States in the Seventeenth Century Diplomatic System of the Ottoman Empire* (155-186) razmatra položaj tributarnih država s obzirom na kategoriju diplomatskih predstavnika na Porti, njihov smještaj u prijestolnici Carstva i diplomatski ceremonijal upriličen pri posjeti sultanu. Usporedbom diplomatskoga položaja tributarnih država (posebno Transilvanije) s nezavisnim državama (poput Francuske i Engleske) Gábor Kármán zaključuje da je među njima postojala znatna razlika, posebno u ceremonijalu pred sultanom. S druge, pak, strane razlike u Portinom pristupu prema tributarnim državama manje su primjetne, a diplomatski prestiž uživale su i Transilvanija i Dubrovačka Republika.

Motive povoljnoga diplomatskog položaja Dubrovačke Republike predstavlja članak *Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Republic of Dubrovnik* (187-208) Vesne Miović iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Jedan od razloga naklonosti Porte Dubrovniku svježe su vijesti o političkim kretanjima na Zapadu koje su Porti dostavljali dubrovački poklisari harača. U Dubrovačku Republiku vijesti su stizale razgranatom obavještajnom mrežom koja se sastojala od službenih predstavnika poput konzula i dragomana, ali i neslužbenih povjerljivih osoba poput trgovaca i mornara. Kroz povijesne epizode autorica je vješto rekonstruirala dvostruku špijunažu Republike otkrivajući manipulativne diplomatske metode koje su Dubrovčani koristili kako bi izbjegli posljedice u obavještajnome balansiranju između Istoka i Zapada.

Poput Dubrovčana veze između Istoka i Zapada održavali su i prinčevi Moldavije i Vlaške, a na njihovu ulogu u osmanskome sustavu ukazao je Radu G. Păun, rumunjski povjesničar s Pariškog sveučilišta Centre d'Etudes des Mondes Russe, Caucasiens et Centre-Européen. Njegov članak *Enemies Within: Networks of Influence and the Military Revolts against the Ottoman Power (Moldavia and Wallachia, Sixteenth-Seventeenth Centuries)* (209-252) analizira uzroke i posljedice pobuna koje su pokretali moldavijski i vlaški prinčevi protiv osmanske vlasti u razdoblju od 16. do 18. stoljeća. Pregledom biografije pobunjenih prinčeva u kontekstu anti-osmanskih pokreta na Zapadu autor zaključuje da ideja ujedinjenoga kršćanstva nije nestala, a primjer tomu su diplomatske aktivnosti Gašpara Grazianija, moldavskoga princa podrijetlom iz Hrvatske.

Analiza višestrukih pobuna rumunjskih kneževina protiv osmanske vlasti omogućava potpunije shvaćanje idućega priloga, au-

tor kojega je Ovidiu Cristeae s Povijesnoga instituta Nicolae Jorga. Njegovim radom *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns* (253-274) započinje posljednja tematska jedinica zbornika *Military Cooperation between the Ottoman Empire and Its Tributaries* (273-374). Analizirajući veličinu i učinkovitost vojnih trupa rumunjskih kneževina u osmanskim ratnim pohodima, autor ukazuje na nedovoljno istraženu temu vojne potpore rumunjskih kneževina osmanskim vlastima i postavlja nove smjernice za buduća istraživanja rumunjsko-osmanskih odnosa.

Prilog *The Military Co-operation of the Crimean Khanate with the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (275-300) mađarske povjesničarke Márie Ivanics analizira različite aspekte vojne suradnje Krimskog Kanata i Osmanskoga Carstva od 15. do 18. stoljeća. Autorica je predstavila sastav, veličinu, naoružanje, metode ratovanja i učinkovitost krimskih trupa, koje su zbog primitivnoga i nomadskoga načina ratovanja imale važnu ulogu u osmanskim vojnim akcijama. Opisani stupanj slobode i podređenosti krimskih hetamana u diplomatskome, vojnome i ekonomskome pogledu novim spoznajama upotpunjava prilog Natalie Królikowske o pravnome položaju Krimskog Kanata i Osmanskoga Carstva.

Slični trendovi u vojnoj suradnji između Carstva i Transilvanije opisani su u članku Jánosa B. Szabóe *Splendid Isolation? The Military Cooperation of Principality of Transylvania with the Ottoman Empire (1571-1688) in the Mirror of the Hungarian Historiography's Dilemmas* (301-340). Autor donosi pregled ratnih operacija na području Ugarske i rumunjskih kneževina u kojima su sudjelovale transilvanijske vojne snage kao pomoćne trupe osmanske vojske u skladu s vojnom obvezom propisanom u 'ahdnamama. Autor

ističe da su transilvanijski prinčevi uspješno odugovlačili sa slanjem trupa, a u nekoliko navrata izbjegli su i zahtjeve Porte za ratnom pomoći uz obrazloženje vojnoga angažmana na drugim bojištima. Prema tekstu 'ahdnama transilvanijski su prinčevi za pruženu vojnu pomoć uživali zaštitu Porte, kako u unutrašnjim, tako i u vanjskim poslovima.

Domagoj Madunić u prilogu *The Defensive System of the Ragusan Republic (c. 1580-1620)* (341-374), na temelju dubrovačkoga arhivskog materijala *Guardie ed armamento*, rekonstruira vojnu snagu Dubrovačke Republike prema tri pokazatelja: oružane snage na kopnu i moru, fortifikacijski sustav i vojna infrastruktura. Tabelarni, kartografski i grafički prikaz vojnoga sustava Republike otkriva dobru opremljenost arsenala, tvrđava i oružarnice kao i široki krug kvalificirane radne snage potrebne za njihovo održavanje. Autor objašnjava da su učestali upadi senjskih uskoka s dubrovačkoga na osmanski teritorij tijekom 15. i 16. stoljeća pogoršali osmansko-dubrovačke odnose i primorali redovno popunjavanje vojnih resursa Republike. Unatoč tome, opstanak Republike autor ne pripisuje vojnoj snazi, koja je u usporedbi sa susjednim državama bila skromna, nego izvrsnome geostrateškom položaju i vještoj diplomaciji, kojoj je slaba oružana snaga poslužila kao valjani argument za održavanje neutralnosti Republike.

Zaključni odlomak publikacije *Instead of a Conclusion: on the Compositeness of the Empire* (375-433) sadrži dva pregledna članka koji iz perspektive brojnih osmanskih autonomnih oblasti ukazuju na slojevitost i stalne promjene u interpretaciji tributarnoga statusa. U prilogu *The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches and States in the Ottoman Empire* (375-420) Sándor Papp s Protestantskoga sveučilišta Károli Gáspár u Budimpešti po-

djelom tributarnih država na muslimanske i kršćanske razmatra specifičnosti njihova odnosa prema Carstvu na temelju izdanih 'ahdnama i berata. Usporedbom niza autonomnih osmanskih enklava - od Murcije u Španjolskoj do Meke u Saudijskoj Arabiji - autor je zaključio da osmanski tributarni sustav nije bio ujednačen nego je riječ o "konglomeratu lokalnih autonomnih zajednica u sklopu osmanskoga Commonwealtha" (419). Prilog *What is Inside and What is Outside? Tributary States in Ottoman Politics* (421-432) Dariusza Kołodziejczyka sa Sveučilišta u Varšavi relativizira kriterije koji određuju status tributarnih država postavljajući kontroverzno pitanje: zašto se Venecija i Poljska, unatoč tributu koji su plaćale Porti, smatraju samostalnim državama izvan granica Osmanskoga Carstva? (429)

Objavljena publikacija jest hvalevrijedna sinteza u kojoj je status tributarnih osmanskih država po prvi puta sagledan u komparativnoj perspektivi. Prilozi se međusobno nadopunjavaju i stvaraju širu sliku odnosa Porte prema rubnim satelitima od kojih je svaki, ovisno o geopolitičkome položaju i interesima Porte, stekao osobiti stupanj samouprave i autonomije. Na omotu publikacije nalazi se portret dubrovačkoga poklisara Marojice Kaboge, koji simbolizira diplomatske predstavnike svih tributarnih država, a posebno ističe važnost Dubrovačke Republike, koja je uživala izniman status u tributarnome sustavu Osmanskoga Carstva. Budući da prikazani zbornik predstavlja novitet među osmanističkim studijima, pokrenuta je inicijativa za njegovim proširenjem i objavljivanjem na hrvatskome jeziku, a koje se u izdanju Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i pod uredništvom Domagoja Madunića i Vjerana Kursara očekuje početkom 2014. godine.

Ruža Radoš

Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split: Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, 2013., 295 stranica

Na ovogodišnjoj 25. *Knjizi Mediterana* u Splitu je predstavljena nova knjiga Josipa Vrandečića *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi* u izdanju Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu. Kako je sam autor istaknuo, knjiga je nastala na temelju zapisa dalmatinskoga franjevca trećoredca Danijela Zeca, koji je s velikim marom probirao spise mletačke nuncijature u Tajnome vatikanskom arhivu, a koji su se odnosili na mletačko-osmanske ratove u Dalmaciji u osvit ranoga modernog doba. Ti se zapisi danas čuvaju u Državnome arhivu Zadar, a autoru su poslužili kako bi prikazao protuturske ratove u Dalmaciji onako kako su o njima čuli i Rimu prenijeli papinski veleposlanici u Veneciji.

U konceptualnome smislu knjiga je podijeljena na tri veća dijela. U prvome i najvećemu dijelu "Bastionska tranzicija" (19-149) autor opisuje mletačku defanzivnu politiku prema Osmanlijama, koja se najizravnije ogledala u novome bastionskom graditeljstvu *alla moderna*. Naime, u nemogućnosti da se konkretnije suprotstavi osmanlijskoj vojnoj sili u zaleđu dalmatinskih gradova, Mletačka Republika štitila je lokalno stanovništvo uz pomoć svojih graditelja, projektanata i inženjera podizanjem fortifikacijskoga sustava bastiona oko gradova najizloženijih osmanlijskome prodoru. Međutim, unatoč velikim ulaganjima dugotrajni Kandijski rat otkrio je sve slabosti takve defanzivne politike koja je naposljetku ostala bez svojega strateškog cilja i kopnene misije. Nepovoljna crta razgraničenja, na-

zvana po mletačkome povjereniku Naniju, prisilila je Republiku na promjenu svoje politike prema Osmanlijama.

Prelazak Venecije u vojnu ofenzivu autor analizira u drugome dijelu knjige pod nazivom "Vojni zamah" (151-223). Naime, na krilima savezništva s papinstvom, Habsburgovcima i Poljacima Venecija poduzima niz vojnih protuudara, no pravi će uspjesi uslijediti tek kada u sastav svojih redovitih snaga službeno prihvati te integrira i lokalno kršćansko stanovništvo. Drugačiji odnos snaga krajem 17. stoljeća pokazat će i nova granična linija Grimani, kojom će Venecija potvrditi svoje proširenje u Dalmaciji iako, doduše, bez kopnene veze između Neretve i Boke, koja će trajno odvajati osmanski koridor na Sutorini i Kleku. Ipak, početkom 18. stoljeća, nakon gubitka Peloponeza, Venecija će se ponovno suočiti s gubitkom svojega jadranskog monopola gdje su i Francuzi i Habsburgovci grubo kršili mletački politički primat, a Osmanlije vojni. Međutim, nakon vojne konsolidacije Republika je ipak uspjele sačuvati Sinj, a potom osvojiti i Imotski, što će se pokazati krajnjim dometima njezine vlasti u dalmatinskome zaleđu.

Treći dio knjige "Stagnacija" (225-260) prikazuje *finis* Venecije u novim protonacionalnim, vjerskim i prosvjetiteljskim okolnostima u Dalmaciji. Nakon ukidanja prastare aristokratske republike Dalmacija će se probuditi uz novi duh građanske demokracije koju su širile francuske trupe. Ipak, uspavana u povijesnoj dekadenciji i sklona kultu carske ličnosti, Dalmacija će se prikloniti prosvjetiteljskoj misiji Habsburgovaca čiji će neprijeporan utjecaj na istočnome Jadranu biti uzdrman tek s prvim sukobima nadolazećega svjetskog rata.

Na koncu možemo zaključiti kako ova knjiga donosi sasvim nov pogled na povijest mletačko-osmanskih odnosa u Dalmaciji radnomodernoga doba. Novi metodološki

pristup Josipa Vrandečića, u kojemu se neki od najvećih islamsko-kršćanskih sukoba promatraju kroz prizmu mletačkih veleposlanika u Rimu, obogaćuje domaću historiografiju novim istraživačkim paradigmama, no ujedno poučava i širu javnost ovoj neiscrpnjoj temi vjersko-političkih sukoba u ranome novom vijeku.

Tonija Andrić

Slaven Bertoša, *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku, Pazin, Katedra Čakavskog sabora, 2012., 176 stranica*

Dr. sc. Slaven Bertoša, cijenjeni stručnjak za ranonovovjekovnu povijest Istre i sjevernojadranskoga prostora te redoviti profesor u trajnome zvanju Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, napisao je monografiju - podijeljenu u trideset kraćih poglavlja - u kojoj je opisao različite aspekte života doseljenika s područja austrijske Istre u Puli u novome vijeku. Temeljena na analizi matičnih knjiga grada Pule, ova knjiga predstavlja važan doprinos istraživanju povijesti austrijskoga dijela Istre, koji je do danas ostao znatno slabije proučen od mletačkoga dijela.

U *Uvodnome dijelu* (7-12) Slaven Bertoša precizno navodi koji je prostor obuhvaćala austrijska Istra. Crkvena podjela nije se poklapala s političkom tako da su teritorij Pazinske knežije dijelile četiri biskupije: puljska, tršćanska, porečka i pićanska. S obzirom da je u novovjekovnome razdoblju u Puli broj umrlih bio veći od broja rođenih, grad je ostao naseljen samo zahvaljujući priljevu novih stanovnika. Doseljenici s područja austrijske Istre dolazili su u Pulu u velikome broju te se stalno spominju u maticama od 1613. do 1817. godine, koje su

pohranjene u Državnome arhivu u Pazinu. Poglavlje nadopunjuje zemljovid Pazinske knežije i privatnih gospoštija u vrijeme Tridentinske arbitražne odluke iz 1535. godine (9), crtež ceste Gologorica – Paz – Boljun – Vranja iz 1878. godine, koji se nalazi u Državnome arhivu u Rijeci (10) te crtež Puljskoga zaljeva iz prve polovice XVII. stoljeća od Antoina De Villea (12).

U poglavlju pod naslovom *Općenito o puljskim matičnim knjigama* (13-16) autor ističe da puljske matične knjige treba izdvojiti po bogatstvu sadržaja i zbog raritetnih podataka koje u njima nalazimo. U njima su navedeni podaci o izvanbračnoj djeci, banditima, ubojicama i osuđenima, neobičnim načinima smrti, dugovječnim osobama (Spominje se muškarac koji je umro u dobi od oko 120 godina), o mnogobrojnim mletačkim, francuskim i austrijskim rektorima, činovnicima uprave i pomoćnicima, vojnicima i vojnime osoblju, obrtnicima i vršitelji dužnosti raznih drugih zanimanja, liječnikome osoblju, plemićima i plemkinjama, crkvenome osoblju, siromasima i prosjacima, bjeguncima iz Pesara, koji su u Pulu stigli 1797. godine te o pripadnicima islamske, evangeličke i pravoslavne vjere. Poglavlje završava zemljovidom Istre carsko-kraljevskoga inženjera G. A. Capelarisa iz 1797. godine, čija se kopija nalazi u privatnome arhivu obitelji Bertoša (str. 16.).

Slijedi poglavlje pod naslovom *Provenijencija doseljenika: mjesta i nazivi* (17-20) u kojemu Slaven Bertoša navodi mjesta austrijske Istre iz kojih su - prema podacima iz puljskih matičnih knjiga - stigli doseljenici. Zanimljivo je da su naselja ponekad pisana uz oznaku države S. A. (*Stato Austriaco* = austrijska država), P. A. (*Parte Austriaca* = austrijska strana) ili P. I. (*Parte Imperij* = carska strana), a ponekad se uz naziv naselja navodila i crkvena pripadnost biskupiji. Poglavlje obogaćuju slikovni prilozi: Valvaso-

rov crtež Brseča iz XVII. stoljeća (18), ostaci zidina staroga lupoglavskog kaštela i Vela Učka: detalj na kamenoj fontani ispod sela (19) te Vranja: crkva Sv. Petra i Pavla na groblju (20).

U poglavljima pod naslovom *Imena* (21-25) i *Prezimana* (26-28) autor navodi muška i ženska imena te prezimana koja je tijekom analize arhivske građe ispisao prema mjestima austrijske Istre u kojima su bila zastupljena. Imena su većinom prevedena na talijanski jezik pa se jedino iz prezimana, koja - kako tvrdi autor - u puljskim matičnim knjigama u nekim slučajevima nisu ni zabilježena, može pretpostavljati etnička pripadnost. U jednome slučaju spominju se čak četiri imena za doseljenicu iz Žminja (Maria Francesca Romana Eleonora). U poglavlju je priložen Valvasorov crtež Sv. Petra u Šumi (24) i crtež novoga lupoglavskog kaštela (27).

Primjeri upisa u matične knjige (29-40) naziv je sljedećega poglavlja u kojemu autor navodi raznolike upise u matične knjige te razlikuje ogledne, jednostavne i kratke, složnije i duže te upise o više članova iste obitelji. Od dužih upisa izdvojila bih vjenčanje Vida Miličića i Giacomo, žitelja Pule, kojemu su prethodile tri objave braka prema Tridentinskome koncilu te je ustanovljeno da nije pronađena nikakva prepreka za njegovo sklapanje. Poglavlje je obogaćeno slikovnim priložima koji prikazuju upis o smrti Matije Detana iz Mošćenica (30), upis o smrti doseljenika iz Lindara (32), upis o smrti Petra Udovičića iz Kringe (38) te Valvasorov crtež Žminja (35).

Slijede poglavlja *Upisi na latinskom jeziku* (41-42), *Višestruke migracije* (43-46), *Dugogodišnji žitelji Pule* (47-49) te *Spominjanje crkava i župa* (49). U njima su priloženi slikovni prilozi koji prikazuju upis o vjenčanju Tome Baričevića iz Vranje (42), Valvasorov crtež Pazina (45) te upis o vjenčanju Grego-

rije Zohil iz Žminja (48). Bilo je više upisa u matične knjige na latinskome jeziku kada je riječ o doseljenicima iz austrijske Istre. Pojam višestruke migracije odnosi se na slučajevne osobe koje su se doselile iz jednoga mjesta, ali su određeno vrijeme živjele u nekome drugom mjestu. Nekoliko takvih primjera – tvrdi autor – postoji i za doseljenike iz austrijske Istre. Među njima bilo je i onih koji su u Puli živjeli dugo godina. Ponekad se – nastavlja dalje autor – uz mjesto navodila i crkvena jurisdikcija.

U poglavlju pod naslovom *Zanimanja* (49-60) autor ističe da se zanimanje u svim vrstama matičnih knjiga često navodilo. Doseljenici iz austrijske Istre obnašali su različita zanimanja, ali su najčešće bili sluga i sluškinje. Od ostalih zanimanja navedeno je crkveno osoblje, obrtnici, upravno osoblje, vojno osoblje i drugo. Autor je priložio slikovne priloge koji prikazuju upis o kumstvu Matije Jelovčić iz Brda (50), Petronijev crtež Lindara (54), upis o smrti dječaka Petra iz Pićna (56) i crtež Voloskoga s ucrtanim položajem crkve Sv. Ane (str. 59).

Slijede poglavlja: *Posebni podaci o etničkoj pripadnosti* (61-62), *Novi stanovnici (Habitanti nuovi)* (63), *Vrste brakova* (64-65), *Vjenčanje na stanciji* (66), *Veća razlika u dobi između muža i žene* (66), *Krvno srodstvo između muža i žene* (67) te *Kasniji porođaji* (69). Autor navodi da na etničko podrijetlo upućuju imena i prezimena. Izravnih podataka – nastavlja on – u puljskim matičnim knjigama nema mnogo, ali treba svakako istaknuti zapise o umrlima. Izdvojila bih primjer Marinka, sina Ivana Kresine iz Žminja, koji je umro u prosincu 1692. u dobi od devet godina. Status “novih stanovnika” imali su – objašnjava nadalje autor – došljaci koji su u Istri živjeli manje od dvadeset godina. Nakon toga roka postajali su starosjeditelji. Ti kolonisti uglavnom su bili rataari i stočari oslobođeni svih vrsta davanja i

tlake. Radi se o doseljenicima iz Pićna čija su imena početkom XVIII. stoljeća unesena u knjige umrlih. U matične knjige vjenčanih grada Pule unosili su se i načini sklapanja braka. Postojala su – objašnjava autor – dva načina reguliranja imovinskih odnosa između muža i žene: brak “na puljski način” (“na istarski način”) i brak “na mletački način”. Brak na puljski način bio je zajednica dobara kojom upravlja muž, ali žena je zaštićena jer joj je osigurano izdržavanje i nakon muževe smrti. Ona je vlasnica polovice kuće i polovice ostalih dobara. Ovakav način sklapanja braka – tvrdi autor – vezan uz doseljenike iz habsburške Istre u Pulu ne spominje se. U braku na mletački način žena je bila vlasnica svojega miraza, a nakon muževe smrti morala je u roku od jedne godine i jednoga dana napustiti njegovu kuću. U puljskim matičnim knjigama upisan je također jedan slučaj sklapanja braka na stanciji (livadi) vezan za doseljenike iz austrijske Istre, a zabilježena je i veća razlika u dobi između muža i žene. Često su muževi bili dosta stariji, ali ima i obratnih primjera. Autor navodi zanimljiv primjer Blaža, sina Šimuna Peteha iz Žminja i Elene rođene Triffero. Vjenčali su se 1748. godine, a ona je bila starija petnaest godina. U puljskim maticama zabilježeno je i krvno srodstvo između muža i žene. Ako se radilo o rođacima u četvrtome koljenu, brak je morala odobriti Biskupska nuncijatura u Veneciji. Od kasnijih porođaja u puljske matice upisani su slučajevi vezani za doseljenika iz Muna i njegovu suprugu, koja je prvo od svoje petoro djece rodila u 42. godini, a zadnje u 52. godini. Umrla je iznenada u dobi od oko 54 godine bez dobivanja ikakvih sakramenata. Autor je priložio slikovne priloge koji prikazuju Valvasorov crtež Pićna (62), upis o vjenčanju dvoje doseljenika iz Boljuna (68) i panoramu Velih Muna (69).

Nezakonita djeca (71-78) naziv je sljedećega poglavlja u kojemu autor navodi primjere izvanbračne djece doseljenika iz austrijske Istre o čemu najviše saznajemo iz matica krštenih i umrlih. Radi se o doseljenicima iz Boljuna, Čepića, Gračišća, Škopljaka, Kršana, Mošćenica, Pazina, Pićna, Učki i Žminja. Zanimljiv je upis – objašnjava autor – koji se odnosi na krštenje Mattije Purpurina u prosincu 1676. godine. Navedeno je da se “rodio iz preljuba”, a zapisana su imena oba roditelja iako navođenje oca kod nezakonite djece nije bilo dopušteno. Poglavlje je obogaćeno slikovnim prilozi koji prikazuju upis o doseljenicima iz Gračišća i Škopljaka (72), upis o krštenju nezakonitoga djeteta doseljenice iz Pazina (74), Velu Učku – detalj (76) te Petronijev crtež Pićna (78).

Sljede poglavlja *Krštenje obavljeno kod kuće* (79) i *Dužina života* (81). Autor objašnjava da je do krštenja kod kuće dolazilo u izvanrednim situacijama i da su ga najčešće obavljale primalje kada se dijete rodilo. Slaven Bertoša navodi podatak o Mariji, izvanbračnoj kćeri Antuna iz Pazina, koja je rođena u siječnju 1795. godine, a krstila ju je primalja jer je postojala opasnost da dijete umre nekršteno. Djevojčica je odmah preminula pa je isti dan kada je kršena upisana u knjigu umrlih. U knjigama umrlih – navodi autor – od ukupno 162 umrle osobe doseljene iz habsburške Istre njihova dob navedena je u 134 slučaja. Najviše umrlih imalo je između 31 i 40 godina, velik je broj umrlih u dječjoj dobi do deset godina, a vrlo je malen broj dugovječnih osoba. (Zabilježen je jedan slučaj u starosti od stotinu godina.) Autor je priložio slikovni prilog koji prikazuje upis o smrti stogodišnje doseljenice iz Lovrana (80).

U poglavljima pod naslovom *Bolesti i uzroci smrti* (82-85), *Iznenadna smrt* (87), *Smrt od gladi* (87), *Ubojstva i smaknuća* (88

-89), *Neobične smrti* (89), *Smrt u dječjoj dobi* (90), *Smrt izvan vlastite kuće* (91-93) i *Besplatni ukopi* (93) Bertoša navodi niz primjera upisanih u puljske matice kod kojih su spomenuti različiti uzroci i način smrti. Kod brojnih je pokojnika – objašnjava autor – u maticama umrlih navedeno od koje su bolesti umrli, što treba razlikovati od bolesti od koje su pojedini ljudi bolovali, a koja u maticama nije navedena kao glavni uzrok smrti. Zanimljiv je uzrok smrti tridesetogodišnjeg Ivana Valkovića, sina Kristofora iz Gračišća, koji je u Puli umro koncem travnja 1786. godine. Smrt je nastupila iznenada, u zoru, zbog pijanstva. U puljskim maticama zabilježeni su primjeri iznenadne smrti za nekoliko doseljenika s područja austrijske Istre, dok su zapisi o smrti od gladi rijetki. Zapisan je jedan slučaj koji se odnosi – kako tvrdi autor – na bezimena doseljenika iz austrijske Istre za kojega se vjerovalo da je iz Lovrana. Umro je koncem 1779. godine u dobi od oko četrdeset godina u hospitalu od gladi. Nasilna smrt zabilježena je za doseljenike s područja habsburške Istre u dva slučaja. Navest ću primjer razbojnika Ivana Batolića iz Šušnjevice, koji je koncem studenoga 1714. godine odredbom javne vlasti smaknut iz muškete. Od neobičnih smrti u puljskim maticama zabilježen je smrtni slučaj jednomojesečnoga sina pokojnoga Pićanca Marina Košnića, koji se utopio u morskoj struji u veljači 1792. godine. Smrt u dječjoj dobi bila je u ono vrijeme učestala pojava. Za smrt izvan vlastite kuće autor navodi primjere smrti u zatvoru, tuđoj kući i gradskome hospitalu. U gradskim su hospitalima – ističe autor – uglavnom umirali siromasi i prosjaci od kojih se mnogima nije znalo ni ime ni odakle su došli. Oni koji nisu imali novca za podmirenje troškova pogreba pokopani su besplatno. Poglavlja su obogaćena slikovnim prilozi koji prikazuju panoramu vrha Vojak na Učki (83), upis o smrti doseljenika iz Šušnje-

vice (84), upis o smrti doseljenika iz Lovrana (86) i upis o smrti doseljenika iz Muna (92).

I na kraju... (94-97) naziv je zadnjega poglavlja knjige u kojemu Bertoša ističe da postojanje državne granice u Istri uopće nije predstavljalo zapreku intenzivnim migracijskim pomicanjima u različitim smjerovima. Migracije iz austrijske Istre prema Puli – tvrdi autor – osvjetljavaju intenzivne veze između tih dijelova Istre, a prošlost Pule prikazuju s dosad nepoznatoga stajališta. Slijede tri priloga: *Usporedba broja krštenih, krizmanih, vjenčanih i umrlih doseljenika iz austrijske Istre u Puli* (97-103) od godine 1613. do 1817., *Dob umrlih doseljenika iz austrijske Istre* (104) te *Cjeloviti popis doseljenika s područja austrijske Istre, sastavljen kronološkim redoslijedom na temelju podataka iz puljskih matičnih knjiga od 1613. do 1817.* (105-124). Na kraju knjige nalaze se *Bilješke* (125-140), *Popis korištenih izvora i literature* (141-150), sažeci na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku (151-155), *Index locorum* (157-159), *Index nominum* (160-166), *Index rerum et notionum* (167-168) te *Bilješka o piscu* (169-173).

Preciznom analizom puljskih matičnih knjiga Slaven Bertoša došao je do zaključaka koji svjedoče o migracijskoj povezanosti mletačke i austrijske Istre. U ovoj hvalevrijednoj knjizi naveo je niz primjera iz života ljudi istarskoga kraja koje je uklopio u mozaik istarske prošlosti. Knjiga predstavlja nezaobilazan izvor novih spoznaja zanimljivih svakome čitatelju i temelj za daljnja istraživanja različitih tema iz istarske povijesti.

Maja Čutić Gorup

***Povijest Hrvata, svezak V.: U potrazi za mirom i blagostanjem – hrvatske zemlje u 18. stoljeću* (urednica izdanja Lovorka Čoralić), Zagreb: Matica hrvatska, 2013., 553 stranice**

Opsežan projekt Matice hrvatske, usmjeren na objavljivanje višesvesčane sinteze hrvatske povijesti, zamišljen je tako da u sedam svezaka okupi tekstove svih relevantnih hrvatskih stručnjaka za pojedina razdoblja i tematiku vezanu uz prošlost hrvatskih zemalja. Prema izdavačevu planu prva četiri sveska obuhvaćala bi razdoblje od antike do kraja 17. stoljeća, dok bi ostala tri sveska bila posvećena 18., 19. i 20. stoljeću. Ovaj dugoročni projekt, kojemu je glavna urednica izdavačke djelatnosti Matice hrvatske Romana Horvat, a urednik biblioteke Zoran Ladić, započeo je 2013. godine tiskanjem petoga sveska naslovljenoga *U potrazi za mirom i blagostanjem, hrvatske zemlje u 18. stoljeću* pod uredništvom Lovorka Čoralić, koja je i sama autorica više tekstova ovoga sveska. Knjiga je sadržajno podijeljena na tri temeljna dijela: *Opći pregled – temeljne razvojne sastavnice* (1-256), *Regionalna povijest* (257-403) i *Hrvatska u međunarodnom kontekstu* (405-521). Svaka se cjelina sastoji od više poglavlja i potpoglavlja uz koja se nalazi popis izvora i relevantna literatura. Na samome kraju knjige nalaze se: *Kazalo osobnih imena* (523-538), *Kazalo zemljopisnih pojmova* (539-551) i *Popis suradnika u knjizi* (553). Autori tekstova u knjizi (njih dvadesetak) uglavnom su povjesničari mlađe i srednje generacije - svi odreda stručnjaci za teme ranoga novog vijeka, čija je tematika ovdje i obrađena te je i inače sastavni dio njihova znanstvenog interesa.

Uvodni dio knjige čini *Predgovor* (XI-XII) koji potpisuje urednica Lovorka Čoralić, a potom slijedi prva i ujedno najopširnija

ja cjelina. Sadržavajući dvanaest poglavlja, ovaj dio donosi niz tema - od prikaza događajnice i razmatranja različitih političkih ustanova u onodobnim hrvatskim zemljama do analize demografskih kretanja na koju se nadovezuju tekstovi o društvenoj strukturi stanovništva, gospodarskim prilikama i vojsci, uz isticanje mnogobrojnih promjena na sjeveru odnosno kontinuiteta iz prijašnjih stoljeća na jugu. Uza sve ove teme velika je pozornost posvećena crkvenim prilikama i vjerskim zajednicama kako katoličkoga stanovništva, tako i pripadnika Pravoslavne i Grkokatoličke crkve te Židovima, a detaljno se prikazuju i crkveni redovi te njihov utjecaj na vjerski život stanovništva. Nadalje, na do sada navedene teme nadovezuju se analize intelektualnoga razvoja unutar hrvatskih prilika u kontekstu promjena koje se u 18. stoljeću događaju u europskim intelektualnim središtima te raščlamba pokušaja modernizacije na području pravne struke. Zaključno poglavlje ove cjeline donosi prikaz svakodnevice ljudi 18. stoljeća - od opisa institucija države, Crkve i samih pojedinaца do raznih aspekata života ljudi, uključujući zdravstvene prilike, materijalnu kulturu i prehranu te modu i društveni život onodobnoga stanovništva.

Nakon ove slijedi nova velika cjelina koja nosi naslov *Regionalna povijest*. Kako je u prvoj cjelini iznesena opća slika gore navedenih tema vezanih uz hrvatski prostor, ova cjelina razmatra iste i slične teme podrobnije se fokusirajući na svaku hrvatsku regiju pojedinačno. Teme o regionalnoj povijesti započinju poglavljem o sjevernoj i središnjoj Hrvatskoj pri čemu je pozornost posvećena institucijama vlasti, gospodarskim, vjerskim, obrazovnim i kulturnim prilikama te životu na tome prostoru općenito, uz isticanje svih regionalnih specifičnosti ovoga područja vezanih uz obrađene teme. Slijedi poglavlje o istočnoj Hrvatskoj pri

čemu se naglasak stavlja na taj teritorij kao na novooslobođeno područje te se stoga najviše pozornosti pridaje novitetima uvedenima nakon uspostave habsburške vlasti (poput novoga teritorijalnog ustroja, organizacije Vojne krajine, nove vlastele kao i ostalih reformi koje su obilježile novi početak nakon oslobođenja od osmanske vlasti). Na ova se poglavlja nadovezuju teme koje se bave zapadnom Hrvatskom, najprije prilikama u Gorskom kotaru, Lici, Krbavi i Primorju te potom u Istri, Rijeci i na Kvarneru. Dva su poglavlja posvećena i hrvatskome jugu. Dok se jedno bavi Mletačkom Dalmacijom, uzimajući u obzir i novonastale prilike nakon propasti Mletačke Republike 1797. godine, drugo analizira prostor Dubrovačke Republike i Boke kotorske. Posljednje poglavlje ove cjeline posvećeno je prostoru današnje Bosne i Hercegovine te daje pregled vrlo složenih političkih i vjerskih prilika nakon velikih teritorijalnih gubitaka Osmanškoga Carstva uzrokovanih neuspjelim vođenjem ratova kroz 17. i 18. stoljeće.

Posljednja i opsegom najkraća tematska cjelina sinteze, naslovljena *Hrvatska u međunarodnom kontekstu*, posvećuje pozornost glavnim vanjskim čimbenicima koji su utjecali na prilike u hrvatskim zemljama, a predmet razmatranja jesu i prinosi Hrvata u stranim zemljama. Početno poglavlje posvećeno je odnosima Hrvata s Habsburškom Monarhijom, njezinome utjecaju na stanje u Bansknoj Hrvatskoj, ali i na interes Habsburgovaca za Dalmaciju te njihove veze s Dubrovačkom Republikom. Govoreći o istočnojadranskom prostoru, glavnina pozornosti usmjerena je na djelovanje Mletačke Republike u Dalmaciji u posljednjemu stoljeću postojanja Serenissime, njezinome političkom i diplomatskom djelovanju te gospodarskim prilikama, ali i kulturno-umjetničkim i intelektualnim prožimanjima na ovome prostoru. Iduća poglavlja govore o udaljenijim državama - od veza

Hrvata sa Svetom Stolicom do odnosa s Francuskom, Engleskom i talijanskim zemljama. Odnosima Hrvata s ostalim slavenskim narodima u duhu rađanja modernih slavenofilskih ideja posvećeno je zasebno poglavlje, dok se ova cjelina, a time i čitava knjiga, zaključuje poglavljem o vezama hrvatskih zemalja pod habsburškom i mletačkom vlašću kao i Dubrovačke Republike s Osman-skim Carstvom.

Stoljeće obilježeno idejama prosvjetiteljstva, ali i brojnim ratovima, u hrvatske je zemlje također donijelo mnoge važne promjene. U ovoj se knjizi one prikazuju na nov i svjež način prateći suvremene svjetske trendove u historiografiji i ne oslanjajući se previše – ni sadržajno ni konceptijski – na dosadašnja sintetska izdanja hrvatske povijesti. Jasan stil pisanja i minimalni znanstveni aparat, s jedne strane, ovu knjigu čine pristupačnom i razumljivom širemu čitateljstvu, no zadržavajući znanstvene karakteristike ovo je djelo ujedno vrijedno i nezaobilazno štivo za znanstvenike i stručnjake. Također, ne smije se zanemariti ni pregršt ilustracija, karata, tablica i grafikona kojih ne manjka niti u jednome poglavlju, što sve zajedno pridonosi općoj vrijednosti knjige. Na koncu, može se bez pretjerivanja reći kako je ovaj, objavljen prvi po redu, svezak Matičine sinteze povijesti Hrvata obećavajući početak velikoga projekta sedmosveščane sinteze u izdanju Matice hrvatske.

Filip Novosel

***Croatica christiana periodica*, godina XXXVII., broj 71, Zagreb, 2013., 319 stranica**

Godine 2013. u izdanju Katoličkoga bogoslovnog fakulteta objavljen je 71. broj časopisa *Croatica christiana periodica*, tradicionalno posvećen temama iz crkvene povijesti. Ovaj broj časopisa sastoji se od tri cjeline: *Rasprave i prilozi* (1-191), *Prikazi i recenzije* (193-212) te *Bibliografija* (213-316).

Prva cjelina sadrži deset radova – sedam izvornih znanstvenih radova, dva prethodna priopćenja i jedan pregledni članak, a započinje radom Ivane Prijatelj Pavičić *Prilog poznavanju minijatura iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca* (1-22) u kojemu autorica analizira pet minijatura koje se nalaze u matrikuli dubrovačke Bratovštine drvodjelaca sv. Andrije. Autorica na temelju stilske i ikonografske analize matrikule datira u 13. stoljeće, točnije nakon 1266. godine kada je osnovana i sama bratovština.

Središnja tema rada Lovorke Čoralić *Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima (15. – 18. stoljeće)* (23-39) usmjerena je na analizu života i djelovanja pripadnica laičkih redova (trećoredica) podrijetlom sa širega područja istočnoga Jadrana, koje su (ponajprije u oporučnim legatima) zabilježene u Mlecima u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. Prisutnost trećoredica u Mlecima autorica razrađuje kroz njihovo zavičajno podrijetlo (Mletačka Dalmacija i Mletačka Albanija), mjesto stanovanja u Mlecima (Castello, Dorsoduro), imovinski i društveni status, obiteljske veze te uključenost u vjersko svakodnevje.

Sljedeći rad posvećen je znamenitome šibenskom humanistu i crkvenome dostojanstveniku Faustu Vrančiću. Iva Kurelac u radu *Oporuka Fausta Vrančića iz ostavštine plemićke obitelji Draganić-Vrančić u Držav-*

nom arhivu u Rijeci (41-67) iznosi detaljnu sadržajnu i paleografsku analizu Vrančićeve oporuke zabilježene 12. listopada 1615. godine. Uz to, analizi prethodi i kritika dosadašnjih historiografskih spoznaja o oporuci, dočim se u prilogu objavljuje i njezina cjelokupna transkripcija.

Potom slijedi rad Filipa Novosela *Changing and uniting the churches: one episode of Marcus Antonius de Dominis' engagement concerning the irenicistic movement* (69-77). Autor analizom korespondencije Marka Antuna de Dominisa i aleksandrijskoga patrijarha Ćirila Lukarisa rasvjetljava manje poznat segment djelovanja znamenitoga splitskog nadbiskupa, vezanoga uz koncept irenicizma.

Pitanje vjerske kontrole i slobode krajem 17. i početkom 18. stoljeća temeljem teorijskih koncepata društvenoga discipliniranja i konfesionalizacije razmatra Dubravka Božić Bogović u radu *Discipliniranje katoličkog klera i vjernika u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća* (79-101). Autorica detaljno analizira političke, društvene i crkvene okolnosti na području istočne Hrvatske koje su oblikovale i utjecale na organizaciju institucija mjesne Crkve kao i na crkveni i vjerski život u svim oblicima i na svim razinama. Sukladno tome raščlanjuje temeljne odrednice vezane uz proces discipliniranja višega i nižega katoličkog svećenstva, ali i samih vjernika.

Jelena Lakuš autorica je rada *Čuvari javnog ćudoređa: crkveno-vjerska i pedagoška nastojanja oko oblikovanja čitateljskih navika hrvatske mladeži 19. stoljeća* (103-127). Analizom knjiga i časopisa (pobožne knjižice, molitvenici, početnice, pedagoški traktati, priručnici o lijepom ponašanju) tiskanih tijekom 19. stoljeća autorica raščlanjuje temeljne odrednice vezane uz preporuke za čitanje, kojima se željelo ukazati na to što bi i kako bi valjalo čitati, ali i što bi trebalo

izbjegavati. Razvijanje i usmjeravanje čitateljskih navika bilo je, prije svega, upućeno na mlade koji su bili skloniji čitanju "knjiga sumnjive vrijednosti".

Rad *Šime Starčević i Glasnik dalmatinski* (129-144) potpisuju Robert Bacalja, Katarina Ivon i Slavica Vrsaljko. Autori analiziraju članke Šime Starčevića objavljene u zadarskome časopisu *Glasnik dalmatinski* sredinom 19. stoljeća i to kroz tri tematske cjeline: jezičnu, društveno-političku i religiozno-prosvjetiteljsku. Pri tome su posebno istaknuta Starčevićeva grafijska rješenja i jezični savjeti te njegova razmišljanja o standardizaciji hrvatskoga jezika i dalmatinske ikavice.

Luka Papafava – šibenski (1912. – 1918.) i hvarski biskup (1918. – 1925.) djelo je Joška Bracanovića (145-154). Na temelju gradiva iz Biskupskoga i Kaptolskoga arhiva u Hvaru, ali ponajprije analizom dosadašnjih historiografskih spoznaja, autor prikazuje temeljne sastavnice života i djelovanja toga šibenskog i hvarskog biskupa. Posebice se osvrće na biskupova politička shvaćanja iščitana iz njegovih rasprava, polemika i poslanica.

Andrea Roknić Bežanić autorica je rada *Uloga i djelovanje katoličke zajednice mladih Synaxis u riječkome hrvatskom proljeću* (155-170). Kao što i sam naslov naznačuje, autorica prikazuje okolnosti vezane uz početak okupljanja riječke katoličke mladeži te ukazuje na smjernice njihova djelovanja – duhovni i društveni angažman u Riječko-senjskoj nadbiskupiji. Središnji dio članka posvećen je djelovanju članova zajednice mladih kršćana Synaxis u vrijeme hrvatskoga proljeća.

Posljednji rad ovoga broja časopisa djelo je Tomislava Janovića *Martin Zadranić alias Ivan Blund: (ne)poznati srednjovjekovni spis o duši i njezinim moćima* (171-212). Predmet autorova istraživanja jest drugi dio rukopisa pronađenoga u kaptolskoj knjižnici u

talijanskome gradu Urbaniju – filozofsko-psihologijski spis *O duši i njezinim moćima*. Autor usporedno analizira pronađeni rukopis i stoljeće ranije nastalo djelo autor kojega je Ivan Blund, razmatrajući pri tome samu namjeru Martinove kompilacije Blundova *Traktata*.

U drugoj cjelini časopisa *Prikazi i recenzije* šest je suradnika prikazalo ukupno deset monografskih djela od nekoliko zbirki objavljenoga arhivskog gradiva, povijesti kotorske katedrale Sv. Tripuna do prikaza suvremene povijesti Europe.

Treća cjelina ovoga broja časopisa donosi kompletnu bibliografiju svih radova i prikaza u sedamdeset brojeva časopisa *Croatica christiana periodica* (vol 1-70, 1977. – 2012.), koju je izradila Ana Biočić.

Ovaj broj časopisa *Croatica christiana periodica* prikazuje i analizira brojne teme iz crkvene povijesti koje će biti od koristi povjesničarima, ali drugim znanstvenicima u njihovim istraživanjima. Naposljetku, posebno vrijedan prinos broju jest i potpuna bibliografija radova, prikaza i recenzija objavljenih do sada u ovome časopisu.

Maja Katušić